

Юхимець Р.С., аспірант

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ ГАЗОВИХ РИНКІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Лібералізація ринків природного газу є однією з основних тенденцій останніх років у європейській та світовій енергетиці. Причиною трансформацій національних ринків країн Європи стало те, що стара система, основою якої були великі вертикально інтегровані газові компанії, що виконували роль монопольних постачальників та здійснювали імпорту газу переважно за довгостроковими контрактами з нафтовою індексацією ціни палива, перестала задовольняти вимоги споживачів. На заміну старої системи створюється принципово нова, базовими складовими якої повинні стати вільна конкуренція між постачальниками, виокремлення в окремий вид діяльності роботи газотранспортних компаній з наданням права вільного доступу до мережі всім учасникам ринку на недискримінаційній основі, ринкове біржове ціноутворення й відмова від довгострокових контрактів на користь спотових угод. Перед країнами, що обрали європейський вектор інтеграції, постала аналогічна потреба реформування національних газових ринків згідно з директивами і регламентами ЄС. У цьому контексті, задля досягнення очікуваного результату від запровадження нових ринкових умов, своєчасної ідентифікації та попередження можливих ризиків трансформації ринкового середовища для України вкрай важливо врахувати досвід лібералізації газових ринків саме в країнах з подібними до вітчизняної структури економіки пропорціями енергетичного балансу і моделлю державного регулювання у галузі.

Ключові слова: енергетичні пакети ЄС, ринок природного газу, лібералізація, інституційне забезпечення, вертикально-інтегровані компанії, державна монополія.

Постановка проблеми. Європейські держави, що визначилися з європейським вектором розвитку, зобов'язалися імплементувати в національне законодавство вироблені в ЄС директиви і регламенти задля встановлення єдиних правил функціонування національних ринків природного газу згідно з принципами формування Цільової моделі газового ринку ЄС (Gas Target Model). Відповідні реформи передбачають відкриття національних газових ринків для конкуренції та інтеграцію їх у єдину лібералізовану модель європейського ринку природного газу за рахунок використання інтегрованої загальноєвропейської мережі та інституціолізованої співпраці на рівні мережевих операторів.

Очевидно, що імплементация європейських директив і регламентів у національне законодавство та створення відповідного інституційного забезпечення є складним і неоднозначним процесом, що потребує врахування внутрішніх національних особливостей функціонування газової галузі та економіки в цілому й передбачає існування великої кількості особливих обмежень, які необхідно враховувати задля того, щоб реформи газового ринку носили не рамочний, декларативний характер, а могли досягти тих цілей та позитивних змін, метою яких і були обумовлені. Обравши європейський вектор розвитку й намагаючися інтегруватись у європейський енергетичний ринок, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські директиви та регламенти і зацікавлена в створенні ефективного інституційного забезпечення на ринку газу. Аналогічний інтеграційний напрям раніше був обраний країнами Центрально-Східної Європи, що, відповідно, зумовило необхідність реалізації ними подібних реформ на національних газових ринках. Тому вивчення іноземної практики лібералізації газових ринків у країнах з подібними до вітчизняної структури економіки пропорціями енерге-

тичного балансу та моделлю державного регулювання є доцільним та актуальним для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів функціонування світового й національного ринків природного газу, зокрема, відповідного інституційного забезпечення, систем тарифоутворення, проблем реалізації міжнародних зобов'язань у частині реформування організаційно-правової моделі газового ринку присвячені наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Р. Подолець, О. Дячук, Г. Бурлака, І. Копитін, І. Шихізаде, В. Саприкін, І. Пашковська, О. Селезньова, Дж. Шер, М. Слаба, Н. Хаасе, Л. Мазейсен, А. Ковацевіч та ін. Водночас, у роботах вказаних авторів мало приділялося уваги порівняльному аналізу наслідків лібералізації ринків газу в державах з подібними до вітчизняної структури економіки пропорціями енергетичного балансу та моделлю державного регулювання, і як результат такого аналізу – виявленню характерних для таких країн ризиків реформування національних енергоринків за «європейськими лекалами».

Мета статті. Провести ретроспективний аналіз реформування й трансформації газових ринків країн Центрально-Східної Європи, визначити характерні для цих країн наслідки лібералізації ринкових відносин, зокрема, виявити причини «провалів ринку» при імplementації європейських норм і формуванні нового інституційного забезпечення на енергоринках, окреслити основні стримуючі фактори при відкритті національних газових ринків, стимулюванні появи нових гравців та розвитку конкуренції на цих ринках, а також визначити можливості попередження негативних наслідків від реалізації Україною невдалих рішень і практик у реформуванні газових ринків на основі іноземного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Реформування енергетичних ринків у напрямку лібералізації є складовою загальної політики Європейського Союзу (ЄС), спрямованої на формування єдиного ринку на континенті. Європейський Союз, намагаючись розширити свій внутрішній енергетичний ринок за рахунок країн Енергетичного співтовариства (ЕС), передбачає гармонізацію національної нормативно-правової бази зі стандартами ЄС шляхом імplementації Другого (ДЕП) та Третього енергетичних пакетів (ТЕП). Зокрема, Другий енергетичний пакет включає Директиви 2003/55/ЄС «Про основи функціонування внутрішнього ринку природного газу» [1] та 2004/67/ЄС «Про заходи щодо забезпечення безпеки поставок природного газу» [2], а також Регламент 1775/2005 «Про умови доступу до систем транспортування природного газу» [3]. До ТЕП входять Директива 2009/73/ЄС «Щодо загальних засад функціонування внутрішнього ринку природного газу» та Регламент 715/2009 «Про умови доступу до систем транспортування природного газу» [4].

Відповідно до згаданих директив, основними складовими процесу лібералізації ринків природного газу є такі:

- відмова від державного регулювання відпускних цін виробників та цін на оптовому ринку газу, при цьому держава продовжуватиме контролювати роздрібні ціни для побутових споживачів і ціни на транспортні послуги;
- приватизація державних холдингів та розділення природно монопольних і потенційно конкурентних видів діяльності енергетичних компаній;
- надання споживачам права вибору постачальника;
- стимулювання в різних формах входження нових учасників на потенційно конкурентні сегменти ринку;
- дотримання недискримінаційних умов доступу до газотранспортних систем для споживачів, виробників, трейдерів та постачальників;
- створення умов, що сприятимуть розширенню вторинної торгівлі транспортними потужностями і потужностями підземних газосховищ (ПГС) – перепродаж зарезервованих потужностей;
- досягнення прозорості ринку шляхом забезпечення публічного доступу до інформації щодо обсягів поставок, попиту, наявності транспортних потужностей, структури тарифів тощо.

Враховуючи наявність спільних рис як поміж економічних моделей розвитку, так і організації газового господарства, в даному дослідженні було проведено аналіз наслідків лібералізації

ринків газу саме країн Центрально-Східної Європи. Так, держави даного регіону на початку реформ мали подібну пострадянську інституціональну систему державного регулювання, в частині енергозабезпечення значною мірою були залежними від єдиного імпортера, а в самому енергетичному секторі накопичилася низка подібних проблем, що негативно впливали на економічну активність та добробут населення. В стимулюванні конкуренції на газовому ринку і протидії монопольному впливу домінуючих гравців, у тому числі іноземних, за рахунок прийняття «євростандартів», зацікавлені, перш за все, великі промислові споживачі. Тому реформа газових ринків була об'єктивно зумовлена потребою підтримки конкурентоздатності промислового потенціалу держав, а європейський вектор став засобом вирішення даного питання.

У листопаді 2000 р. Чехією в рамках підготовки до вступу в ЄС було розпочато приватизацію національної газової галузі. Акції національного оператора Transgas, а також восьми розподільчих компаній були виставлені на продаж. У 2002 р. уряд Чехії прийняв рішення про продаж Transgas і контрольних пакетів акцій усіх 8 розподільчих компаній німецькій RWE за 4,1 млрд. євро. Таке неоднозначне рішення було обумовлене намаганнями чеського уряду не порушувати структури газової галузі країни, зберегти централізоване управління єдиним вертикально-інтегрованим комплексом, а також зобов'язанням RWE інвестувати значні кошти в модернізацію та розвиток чеського ГТС.

В кінці 2004 р. згідно з директивами ЄС про лібералізацію газових ринків у Чехії був прийнятий так званий Energy Act, який передбачав поступове відкриття ринку природного газу. Цим документом регулювання ринку передавалося контролюючому органу Energy Regulatory Office (ERO). Лібералізацію газового ринку було заплановано здійснити в три етапи. На першому етапі 35 промислових підприємств зі щорічними обсягами споживання понад 15 млн. куб. м газу, а також близько 230 підприємств-виробників електроенергії і тепла (на яких припадало 20 % загального обсягу споживання) отримали право вільного вибору постачальника газу і можливість укладати угоди за нерегульованим тарифом. З 1.01.2006 р. такі права були поширені на решту промислових і комерційних споживачів, а з 1.01.2007 р. – на домашні господарства.

Однак, в умовах практично монопольного панування RWE «Transgas», запроваджена модель лібералізації газового ринку не призвела до очікуваного ефекту. В 2005 р. на чеський ринок не зайшов жоден новий постачальник газу, тому всім споживачам довелося укладати договори з RWE «Transgas», проте уже за вищими цінами. Це призвело до зростання вартості газу в середньому на 20 %. Через скарги учасників ринку чеські антимонопольні органи були змушені провести розслідування на предмет зловживання RWE «Transgas» монопольним становищем, яке засвідчило обґрунтованість цих звинувачень. Зокрема, з'ясувалося, що RWE «Transgas» обмежила доступ альтернативних постачальників до своїх газових мереж, у результаті чого вони могли продавати газ тільки на чеському кордоні, при цьому ставки на транзит були завищеними. Як наслідок, державні органи Чехії наклали штрафні санкції на RWE «Transgas», а на період з 1.01.2006 р. по 31.03.2007 р. довелося відновити державне регулювання цін на газ у «лібералізованих» сегментах ринку. Тарифи при цьому встановлювалися ERO.

З такими ж проблемами першої спроби лібералізації внутрішнього ринку природного газу згідно з європейськими директивами зіштовхнулася Республіка Сербія. Підписавши Договір про створення Енергетичного співтовариства 2005 року, Республіка Сербія взяла на себе зобов'язання щодо імплементації в національне законодавство так званих *acquis communautaire* ЄС. Перед цим у 2004 році був прийнятий Закон «Про енергетику», що закладав нову інституційну базу сербського ринку природного газу. Закон був написаний у відповідності з основними принципами Директив ЄС по газу і з Договором до Енергетичної Хартії. Закон забезпечує доступ третіх сторін до систем транспортування і розподілу газу (*third party access*, ТРА) на принципах прозорості й недискримінації, визначає права споживачів та забороняє управління системним оператором (TSO) організаціям, що безпосередньо беруть участь у розподілі й постачанні природного газу на ринок [5]. Був створений національний регулятор – Сербське агентство з регулювання (AERS), завданням якого було контролювати

проведення лібералізації ринку.

Проте, незважаючи на проведені реформи, станом на 2009 рік рівень відкритості газового ринку в Сербії для третіх сторін склав лише 4 %. Хоч юридично майже 85 % споживачів (окрім населення) отримали статус кваліфікованих, фактично скористатись цим статусом було неможливо. Тим не менш, навіть якщо частка кваліфікованих клієнтів була б вищою, це не призвело б до якихось кардинальних змін, оскільки на ринку Сербії була відсутня реальна конкуренція серед постачальників. Державна компанія PE «Srbijagas» залишається єдиним оптовим постачальником природного газу в країні, більшу частину якого вона отримує від ВАТ «Yugorogas», що імпортує паливо на основі довгострокових контрактів з ВАТ «Газпром».

Існувало кілька причин, що зумовлювали відсутність реального відкриття сербського ринку природного газу, серед яких – недосконалість правової бази, що неповною мірою задовольняла вимоги Директив ЄС при складних правилах внутрішнього регулювання та нерозвиненості господарсько-правової культури, що як і раніше ставало серйозною перешкодою для входу нових гравців на ринок. Окрім того, обмеженість доступу до альтернативних джерел постачань газу, включаючи технічні бар'єри (відсутність відповідної інфраструктури), стало додатковою перешкодою лібералізації газового сектору.

Аналізуючи досвід даних країн, стає зрозумілим, що формальна імплементація основних положень європейських директив у національне законодавство України не гарантує формування ефективного інституційного забезпечення на ринку і створення умов для відкриття ринку, появи нових гравців та стимулювання ефективної конкуренції, яка мала би призвести до скорочення виробничих витрат, зростання якості й зниження вартості надання послуг. Важливе місце на цьому етапі трансформації ринку в напрямку відкритості займає створення відповідного вторинного законодавства, що регулювало б питання доступу до мережевої інфраструктури, встановлення ринкових цін для всіх категорій споживачів, запровадження зрозумілої та адекватної методики формування тарифів на продукцію і послуги, забезпечення умов прозорості функціонування ринку, запровадження методики визначення вартості основних активів та їх амортизації, диверсифікації джерел надходження природного газу (вирішення проблеми залежності від одного джерела імпорту) й попередження можливості зловживання монополією становищем на ринку вертикально-інтегрованих компаній. Доки ці питання не вирішаться, на ефективну лібералізацію національного ринку природного газу розраховувати не можна, оскільки в інакшому випадку Україна просто повторить усі ті «проблеми ринків», які траплялися в країнах Центрально-Східної Європи.

Подальші кроки до вирішення проблем у цих країнах демонструють правильність таких суджень. Конфлікт, який виник між чеською владою та RWE, став приводом до того, що в лютому 2006 р. RWE здійснила обмін активами з E.ON, передавши під її контроль 2 з 8 регіональних розподільчих компаній, у тому числі найбільшу Prazska plynarenska. В тому ж році за вимогою держави діяльність з продажу природного газу була відділена від газотранспортної функції. RWE «Transgas» і розподільчі компанії, котрі мали на обслуговуванні більше 90 тис. клієнтів, повинні були виділити окремі структурні підрозділи, до функцій яких належало транспортування газу магістральними і локальними мережами. До кінця 2007 р. реорганізація була завершена. Тоді ж із загальної структури RWE «Transgas» була виділена компанія RWE «Gas Storage», завданням якої було управління газосховищами Чехії. Найважливішою умовою цих перетворень була вимога про надання недискримінаційного доступу до мереж та сховищ для сторонніх компаній. Монополія RWE на чеському газовому ринку почала поступово зникати, перетворюючися на просте домінування.

На початку 2008 року в Чехії було видано близько 100 ліцензій на роздрібну торгівлю природним газом. Такі трейдери не володіли власними газовими мережами, але, згідно закону, могли використовувати транспортні потужності RWE Transgas Net та регіональних розподільчих компаній. На рис. 1 наведено динаміку розвитку ситуації на чеському ринку. З появою нових учасників RWE протягом останніх років усе більше втрачала своє монополієне становище.

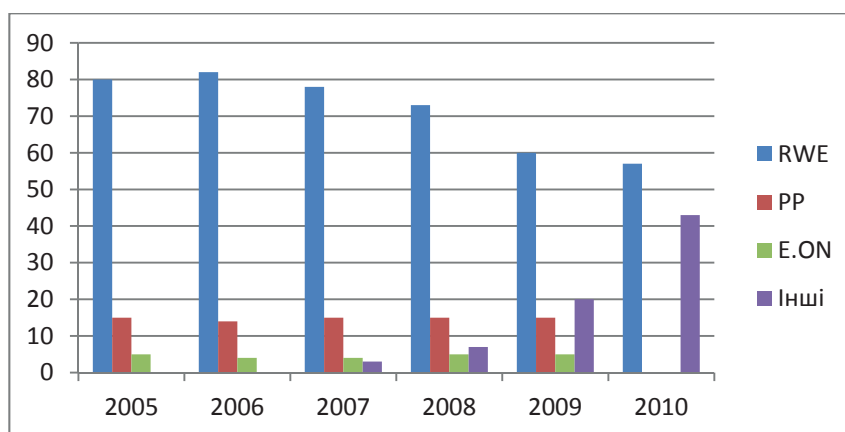

Рис. 1. Структура ринку газу Чехії, %

Джерело: [7].

Незважаючи на зростання частки незалежних постачальників за останні роки, у подальшому структура учасників чеського ринку багато в чому залежатиме від можливостей та умов укладання ними нових міжнародних контрактів на імпорту газу. Саме тому з початку лібералізації внутрішнього ринку Чехія налагодила імпорту природного газу не лише з Російської Федерації (яка історично займала домінуюче становище в зовнішніх поставках палива), але й з Норвегії. Активізація співробітництва в межах ЄС дала змогу Чехії долучитись до багатьох програм регіонального розвитку, що дозволило створити технічні передумови для розширення співпраці у газовому секторі з сусідніми державами. Це дало можливість забезпечувати споживачів Чехії у більш гнучкому та маневреному режимі, а газовим трейдерам – орієнтуватись на комерційну ефективність, закупаючи ресурс на спотових ринках.

Таблиця 1

Імпорту природного газу до Чехії

Рік	Імпорту природного газу, млрд. м ³	З Росії, млрд. м ³	З Росії, %	З Норвегії, млрд. м ³	З Норвегії, %
2007	8 623	6 800	79	1 823	21
2008	9 573	7 500	78	2 073	22
2009	9 683	6 683	69	3 000	31
2010	8 510	7 453	88	1 057	12
2011	9 321	9 041	97	280	3
2012	7 471	7 468	99,9	3	0,1

Джерело: побудовано автором на основі [8].

Традиційно вважається, що основними позитивними наслідками лібералізації є збільшення кількості гравців і посилення конкуренції на ринку, що зумовлює зниження цін газу для кінцевих споживачів, а також поява у споживачів можливості вибору постачальника для ефективного задоволення своїх потреб. Враховуючи динамічні зміни кон'юнктури на світових енергетичних ринках в останньому десятилітті, виміряти ефект від лібералізації ринку на ціну природного газу доволі важко. В табл. 2 наведено динаміку зміни постачальників клієнтами за групами споживачів, що демонструє видимі наслідки лібералізації [9, 10].

Таблиця 2

Зміна постачальників клієнтами за групами споживачів в Чехії

%	Великі промислові компанії	Середні промислові споживачі	Малі підприємства	Домогосподарства
2005	0,10 %	-	-	-
2006	0,10 %	0,32 %	0,23 %	-
2007	5,26 %	0,12 %	0,03 %	0,25 %
2008	6,75 %	1,32 %	0,18 %	0,00 %
2009	8,72 %	3,98 %	2,26 %	1,07 %
2010	12,33 %	9,60 %	3,55 %	2,90 %
2011*	24,88 %	10,36 %	4,95 %	2,40 %

* неповні дані

Джерело: [7].

Великі підприємства частіше змінювали своїх постачальників, аніж домогосподарства, що свідчить про вищу цінову еластичність споживачів з цього сегменту. Це пояснюється намаганням приватних компаній знизити свої витрати шляхом вибору найвигіднішої ринкової пропозиції та отримати відповідну конкурентну перевагу.

До 2011 р. відповідно до вимог «Третього енергопакету» RWE Transgas повинна була здійснити чергову реорганізацію: або продати оператора магістральних газопроводів RWE Transgas Net, виділеного в самостійну компанію в 2006 р., або вивести його під контроль незалежної управлінської команди, щоб забезпечити рівний доступ до мереж для всіх користувачів. Керівництво RWE обрало другий варіант, отримавши цілковиту підтримку чеського уряду, який мав побоювання, що у випадку відкритого продажу RWE Transgas Net мережі можуть опинитись під контролем ВАТ «Газпрому» або третьої компанії, не зацікавленої повною мірою у відповідному утриманні й розвитку газогонів.

У 2009 році Секретаріатом Енергетичного співтовариства було ініційовано підготовку імплементації норм «Третього енергетичного пакету» ЄС у законодавства країн-членів цієї організації. Також передбачалася можливість для країн ЄС брати участь у роботі Агентства з співробітництва енергетичних регуляторів (ACER) за умови виконання ними зобов'язань *acquis communautaire*.

9 серпня 2011 року в Сербії вступив у дію новий Закон «Про енергетику», що створив підґрунтя для проведення необхідних реформ у відповідності до вимог *acquis communautaire* (рис. 2).

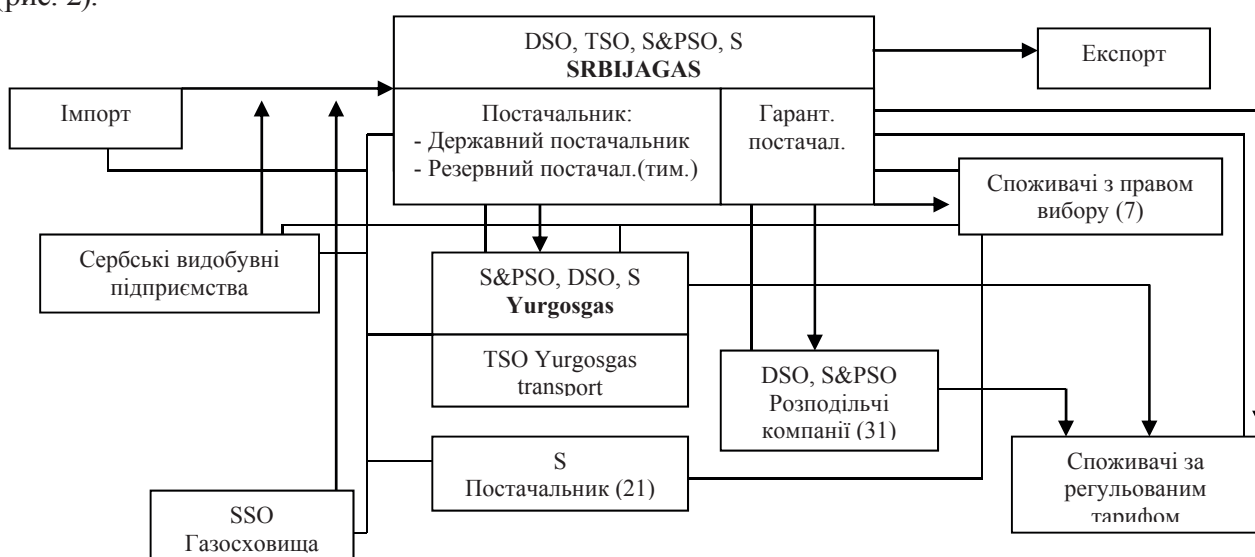

Рис. 2. Модель газового ринку Республіки Сербія

Джерело: [11].

Згідно з положеннями цього Закону в якості моделі структурного реформування

вертикально-інтегрованих компаній Сербією була обрана формула «незалежний системний оператор». Так, відповідно до ст. 17 зазначеного закону оператори систем транспортування, розподілу і зберігання природного газу, які на той час були структурними підрозділами вертикально-інтегрованої компанії, мали бути виділені та стати незалежними від інших видів діяльності. За вертикально-інтегрованою компанією зберігалися права щодо володіння газо-транспортною системою (засоби передачі, транспортування та розподілу).

По завершенні процедури структурного реформування вертикально-інтегрованої компанії та виділення конкурентних і природно-монопольних видів діяльності новий закон не передбачав будь-яких компенсацій за втрату вертикально-інтегрованою компанією прав управління ГТС. Проведені реформи дозволили Сербії досягнути кращих результатів у функціонуванні ринку порівняно з першою спробою відкриття ринку та розвитку на ньому конкуренції (табл. 3).

Таблиця 3

Характеристики ринку природного газу Республіки Сербія

Рік	Питомі витрати газу, млрд. м3/людину	Споживання, млрд. м3	Частка власного видобутку, %	Частка найбільшого імпортера, %	Частка ринку, що контролюється найбільшою компанією, %
2010	0,266	2 569	14	90	72
2011	0,262	2 493	17	85	76
2012	0,24	2 345	19	86	69

Джерело: побудовано автором на основі [8, 12].

Однією з важливих складових реформування енергетичного ринку Республіки Сербія є вдосконалення правового врегулювання питання щодо компетенції національного регулюючого органу. Без вирішення питання незалежності національного регулятора неможливо досягнути ефективного функціонування ринку природного газу, який би не допускав «викривлень» на ринку та зловживання своїм становищем окремих суб'єктів господарювання. З впровадженням умов Третього енергетичного пакету повноваження регулюючого органу передбачалося значно розширити, а також посилити його незалежність від державних органів.

Згідно з нормами Третього енергопакету, посилення незалежності національного регулюючого органу має бути досягнуто за рахунок наступних заходів: регулятор повинен володіти самостійною провосуб'єктністю, бути юридичною особою і функціонально не залежати ні від підприємств, ані від органів державної влади; регулятор повинен мати власний бюджет, тобто державні органи не повинні брати участь у його фінансуванні; персонал та менеджмент регулятора повинні мати незалежність у прийнятті рішень і не керуватись інтересами окремих учасників ринку або органів державної влади.

Дана складова реформ важлива для аналізу ситуації в Україні, позаяк дійсно незалежний та ефективно функціонуючий національний регулятор є запорукою успішності нового інституційного забезпечення. В Україні Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) наразі не має законодавчо закріпленого статусу своєї незалежності, визначеного переліку підстав для звільнення її членів, а також окремо виписаного механізму формування бюджету. Так, на даний момент НКРЕКП отримало у своє розпорядження дві групи функцій: регулювання тарифів і нагляд та контроль за дотриманням законодавства. Однак функція з вирішення спорів та винесення обов'язкового для сторін рішення, яке може бути оскаржене в суді, до компетенції НКРЕКП не ввійшло. НКРЕКП здійснює розгляд скарг, пов'язаних з доступом до системи транспортування, в тому числі відмовою у доступі, наданні доступу в недостатньому обсязі і т.д. У подальшому Україна має вирішити питання щодо надання правозастосовних функцій до компетенції НКРЕКП.

Однак, імплементація базових положень європейського законодавства автоматично не означає досягнення бажаного результату, оскільки на функціонування ринку може впливати

комплекс об'єктивних та суб'єктивних чинників. Наприклад, Польщі, попри імплементацію європейських директив та регламентів, реалізацію ряду важливих інституційних перетворень, участь у великій кількості загальноєвропейських технічних проєктів із зближення національних енергетичних ринків, так і не вдалося досягнути значної відкритості внутрішнього газового ринку й створити конкуренцію між постачальниками газу. При цьому Польща все ж змогла досягнути окремих позитивних результатів реформ ринку газу: зберегти одні з найнижчих цін на природний газ для промисловості в Європі та досить низькі ціни в регіоні для домогосподарств, залучити значні інвестиції у видобуток, у тому числі в проєкти розвідки сланцевих родовищ, а також у розвиток ГТС.

Після вступу до ЄС Польща взяла зобов'язання реформувати внутрішній енергетичний ринок відповідно до європейських вимог. З 2004 року розпочалися процеси розділення вертикально-інтегрованих компаній за видами діяльності. У 2007 році в Польщі приступили до юридичного виділення розподільчих компаній, утворених на базі 6 регіональних розподільчих систем. Цього ж року розпочалася імплементація директив «Другого енергопакету», зокрема, щодо надання права доступу третім сторонам до мереж згідно з Директивою 2003/55/ЄС. У подальшому в процесі розділення PGNiG було створено оператора систем транспортування та зберігання природного газу GAZ – SYSTEM S.A. Однак, після проведених реформ Польща не змогла досягнути бажаної відкритості та розвитку конкуренції на національному газовому ринку: в 2009 році PGNiG усе ще контролювала 97,4 % роздрібною торгівлі. Це пояснюється тим, що всю оптову закупівлю імпортованого газу здійснювала лише PGNiG. Постачальники, які не належали до групи PGNiG, могли продавати природний газ виключно через власні розподільчі мережі й не мали змоги постачати газ іншим споживачам на основі правил ТРА. У переважній більшості випадків незалежні постачальники були змушені купувати газ у PGNiG. У свою чергу, PGNiG не реалізовувала газ споживачам, підключеним до розподільчих мереж незалежних постачальників. Отже, незважаючи на формальну імплементацію в національному законодавстві положень про конкуренцію, фактично зміна постачальників споживачами не могла бути проведена.

Унаслідок розділення регіональних вертикально-інтегрованих компаній у 2011 році діяльність на ринку здійснювали вже 18 компаній – системних операторів (DSO), призначених відповідно до рішень національного регулятора, в тому числі 6 підприємств були юридично відділені від розподільчих компаній, що належали групі PGNiG. При цьому, вимога щодо юридичного та організаційного розділення не стосувалася системних розподільчих операторів, у яких кількість споживачів, підключених до мережі, не перевищувала 100 000, а річний обсяг продажів не перевищував 100 млн. м³.

У 2012 році ринок газу в Польщі залишався повністю регульованим. Оптовий сегмент ринку, як і раніше, характеризувався домінуванням одного підприємства – PGNiG. Хоча близько 97 підприємств мали право на торгівлю газом, частка PGNiG на роздрібному сегменті внутрішнього ринку також була домінуючою і складала 94,64 %, хоча й зменшилася порівняно з попередніми роками.

Тринадцять найбільших торгових компаній, незалежних від PGNiG, продали у 2012 році в цілому близько 1 336,52 млн. м³ 141 240 споживачам. Діяльність цих компаній переважно ґрунтується на перепродажу природного газу, придбаного або в приватних видобувних компаній, або у PGNiG. Газ постачається в основному кінцевим споживачам з використанням місцевих розподільчих мереж, що належать самим компаніям. Незважаючи на деякі позитивні зміни, фактична відсутність конкуренції на польському газовому ринку створює ситуацію, в якій ціни на газ для всіх груп споживачів, як і раніше, піддаються державному регулюванню або знаходяться під монопольним впливом постачальника.

Споживачі у Польщі мають право здійснювати двічі протягом року зміну постачальників. Така зміна здійснюється у формі та відповідно до так званих «типових договорів». Показник кількості зміни споживачами своїх постачальників демонструє ефективність здійснених Польщею реформ у галузі, в тому числі від прийняття транзитних і розподільчих мережових кодексів, посилення контролю й протидії у зловживанні PGNiG монопольним становищем та

співпраці Польщі з ACER. Так, за I-й квартал 2012 року відбулося 6 змін постачальників, за II-й – 19, за III – 17 і за IV-й – відповідно 168 [13].

Лібералізація газових ринків країн Центрально-Східної Європи – складний процес, який супроводжувався пошуком оптимальної моделі впровадження взятих європейських зобов'язань і національних особливостей даних країн. Окреслені в дослідженні трансформації газових ринків країн Центрально-Східної Європи стикалися з “провалами ринків”, що призводило, при формальній імplementації європейських норм, до відсутності досягнення поставлених цілей ефективно функціонуючих енергетичних ринків. Однак, врахувавши недоліки попередніх періодів, більш комплексне реформування галузі, зрештою, дозволило національним газовим ринкам даних країн досягнути значної відкритості ринкового середовища, прозорості, збільшення конкуренції між господарюючими суб'єктами й гнучкості, що, в свою чергу, більш повноцінно задовольняє потреби споживачів та безпеку держав.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відповідно до Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання імplementувати європейські директиви і регламенти в частині регулювання енергетичних ринків. Зобов'язання були взяті з двох мотивів: бажанні реформувати внутрішній ринок газу задля вирішення низки хронічних проблем його функціонування – недосконалої системи тарифоутворення, малоефективної організаційної структури, низької ефективності основних фондів тощо, а також можливості долучитись до формування (або, принаймні, мати вплив на європейські органи) спільного європейського інституційного ринкового середовища. Участь у діяльності європейських галузевих регулюючих органів дозволить Україні ефективніше обстоювати власні національні інтереси при формуванні нової нормативно-правової бази та долучатися до регіональних ініціатив по зближенню національних енергетичних ринків.

Аналіз реформ газових ринків держав Центрально-Східної Європи надає розуміння процесів ринкових трансформацій за європейським зразком і закономірних проблем, які виникали у цих державах. Як демонструє дане дослідження, вибіркова імplementація у внутрішнє законодавство європейських директив і регламентів без дотримання належних передумов дерегуляції ринку технічного характеру не забезпечує функціональну лібералізацію ринків та вирішення накопичених попередніми періодами кризових ситуацій. Лише комплексний підхід щодо вдосконалення інституційного забезпечення й модернізації ринкової інфраструктури дозволить підвищити рівень прозорості та відкритості ринку, сприятиме появі нових суб'єктів і розвитку конкуренції.

Україна проходить той самий шлях трансформації ринку, що й держави даного дослідження. Україна так само імplementувала значну частину європейських директив у своє законодавство. Близько 300 підприємств отримали право постачати природний газ усім категоріям споживачів, окрім населення. Однак про відкритість українського газового ринку та розвитку на ньому конкуренції важко говорити. НАК «Нафтогаз» знаходиться в аналогічному положенні на українському ринку, як і PGNiG у Польщі, що дозволяє зловживати своїм становищем та перешкоджає розвитку конкуренції. Довгий час Україна була залежна лише від одного джерела імпорту газу, що не дозволяло іншим газовим трейдерам виявляти гнучкість на ринку й пропонувати споживачам різну продукцію за різною ціною, адже постачальник у всіх був один і той самий. Ті трейдери, які могли купити російський газ за нижчою ціною та, відповідно, маневрувати ціною на внутрішньому ринку для споживачів, реалізовували контракти, закупаючи природний газ у Росії за непрозорими схемами, що не давало змоги говорити про відкритість чи конкуренцію. Важливим кроком для відкритості ринку для третіх сторін є забезпечення можливостей реверсу газу з Європи за альтернативними маршрутами. Проте, в енергетично-кризовий для України період наразі всіма цими потоками володіє НАК «Нафтогаз». Тому актуальним залишається питання поділу вертикально-інтегрованої компанії НАК «Нафтогаз», розділення діяльності регіональних розподільчих компаній, прийняття магістральних та розподільчих мережевих кодексів, приведення вартості газу для всіх категорій споживачів до економічно обґрунтованого рівня.

Список використаної літератури

1. Директива 2003/55/ЄС «Про спільні правила для внутрішнього ринку природного газу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_380
2. Директива 2004/67/ЄС «Про заходи щодо забезпечення безпеки поставок природного газу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/36279.PDF>
3. Регламент 1775/2005 «Про умови доступу до систем транспортування природного газу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/36280.PDF>
4. Третій Енергетичний Пакет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2012_7/art319.pdf
5. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_926
6. Gas Trading in Continental Europe: How to achieve workable competition in European gas markets/ IEA Information paper [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/gas_trading.pdf
7. Karas Pavel. Impacts of the Czech natural gas market liberalization/ Pavel Karas [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ies.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/17103>
8. IEA statistics: natural gas information/ International Energy Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iea.org/media/training/presentations/statisticsmarch/NaturalGasInformation.pdf>
9. Подолець Р.З., Дячук О.А., Юхимець Р.С. Особливості ціноутворення в міжнародній торгівлі природним газом./ Подолець Р.З., Дячук О.А., Юхимець Р.С. // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 1. – С. 53-67.
10. Чепелев М.Г. Моделювання та оцінка наслідків зміни тарифної політики на ринку електроенергії України / М.Г. Чепелев// Економіка і прогнозування. – 2014. – № 1. – С. 121–137.
11. Annual Implementation Report/ Energy community secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/2304177.PDF>
12. Oil and Gas Regulation 2013. Serbia Chapter/ International comparative legal guides [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iclg.co.uk/practice-areas/oil-and-gas-regulation/oil-and-gas-regulation-2013>
13. National Report / The President of the Energy Regulatory Office in Poland [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ure.gov.pl/download/2/436/NationalReport2013.pdf>

Uhimets R.S., postgraduate, Institute for economic and forecasting National Academy of Sciences of Ukraine

FOREIGN EXPERIENCE OF TRANSFORMATION OF GAS MARKETS: PROSPECTS AND THREATS FOR UKRAINE

Abstract. *Liberalization of natural gas markets is one the last years' main tendencies in Europe and world energetics in general. The reason of transformation of European markets was the fact that old system, based on big vertically-integrated gas companies, which were monopoly suppliers who imported gas on long-term contracts, at a cost, tied to oil prices – ceased to satisfy the demands of markets actors. Fundamentally new system emerging to replace the old one, based on free competition between suppliers on all levels – from local to international; separation of activities of gas transportation companies to an independent field with gaining a right to use the network to all on non-discrimination basis; stock exchange market pricing and refusal of long-term contracts in favor of spot transactions. All European countries, which have chosen European vector of development, are facing the need to reform national gas markets according to directives and regulations of the*

EU. In order to prevent same mistakes and for more effective reforming of gas market according to European model, taking into account internal peculiarities of the field, it is crucial for Ukraine to study the experience, failures and problems, occurred on European markets with similar economy structure during the transformation of these markets.

Keywords: *The second energy package, Third Energy Package, liberalization, institutional support, unbinding, state monopoly.*

References

1. Directive 2003/55/EC «Concerning common rules for the internal market in natural gas» [Electronic resource]. – Mode of access: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_380
2. Directive 2004/67/EC «Concerning measures to safeguard security of natural gas supply» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/36279.PDF>
3. Regulation 1775/2005 «On conditions for access to the natural gas transmission networks» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/36280.PDF>
4. Third Energy Package [Electronic resource]. – Mode of access: http://esco-ecosys.narod.ru/2012_7/art319.pdf
5. The Treaty establishing the Energy Community [Electronic resource]. – Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_926
6. Gas Trading in Continental Europe: How to achieve workable competition in European gas markets/ IEA Information paper [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/gas_trading.pdf
7. Karas Pavel. Impacts of the Czech natural gas market liberalization/ Pavel Karas [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ies.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/17103>
8. IEA statistics: natural gas information/ International Energy Agency [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.iea.org/media/training/presentations/statisticsmarch/NaturalGasInformation.pdf>
9. Podolets R.Z., Dyachuk O.A., Uhimets R.S. Features pricing in international trade in natural gas/ Podolets R.Z., Dyachuk O.A., Uhimets R.S // Economics and Forecasting. – 2014. – № 1. – С. 53-67.
10. Chepelev M.G. Modeling and assessment of the impact of change of tariff policy in the electricity market Ukraine / M.G. Chepelev // Economics and Forecasting. – 2014. – № 1. – С. 121-137.
11. Annual Implementation Report/ Energy community secretariat [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/2304177.PDF>
12. Oil and Gas Regulation 2013. Serbia Chapter/ International comparative legal guides [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.iclg.co.uk/practice-areas/oil-and-gas-regulation/oil-and-gas-regulation-2013>
13. National Report / The President of the Energy Regulatory Office in Poland [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ure.gov.pl/download/2/436/NationalReport2013.pdf>

Юхимець Р.С., аспирант

ДУ “Институт економіки и прогнозування НАН України”

ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ ТРАНСФОРМАЦИИ ГАЗОВЫХ РЫНКОВ:

ПЕРСПЕКТИВЫ И УГРОЗЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

***Аннотация.** Либерализация рынков природного газа является одной из основных тенденций последних лет в Европе и мировой энергетике вообще. Причиной трансформаций европейских рынков стало то, что старая система, основой которой были крупные вертикально интегрированные газовые компании, выполнявшие роль монопольных поставщиков, осуществляющих импорт газа, с помощью заключения долгосрочных контактов, по ценам, привязанных к стоимости нефти, перестала удовлетворять требования субъектов рынка. На замену старой системы создаётся принципиально новая система, базовыми составляющими которой являются свободная конкуренция между поставщиками на всех уровнях – от локального до международного, выделение в качестве самостоятельной сферы деятельности работа газотранспортных компаний с предоставлением права пользования сетью всем на недискриминационной основе, рыночное биржевое ценообразование и отказ от долгосрочных контактов в пользу спотовых сделок. Перед всеми европейскими странами, избравшими европейский вектор развития, возникла необходимость реформирования национальных газовых рынков согласно директив и регламентов ЕС. Для Украины важно изучить опыт, неудачи и проблемы, возникавшие на европейских рынках с подобной структурой экономики при трансформации газовых рынков, для того чтобы предупредить те же ошибки и более успешно и эффективнее осуществить реформирование рынка газа по европейскому образцу, при этом учтя внутренние особенности отрасли.*

***Ключевые слова:** Второй энергетический пакет, Третий энергетический пакет, либерализация, институциональное обеспечение, разделение вертикально-интегрированных компаний, государственная монополия.*